

## Karel Jaromír Erben (1811 – 1870): Kytice (1853)

### Struktura zkoušky:

#### I. Beletristický text:

A. Literární druh a žánr, umělecký směr / tvůrčí skupina, literárněhistorický kontext, údaje o autorovi ve vztahu k dílu;

B. 1. Doba a místo (děje); 2. Hlavní postavy a jejich charakteristika;

3. Námět, témata, hlavní motivy; 4. Zvláštnosti kompozice;

C. Jazykové zvláštnosti a kulturní souvislosti.

### Kytice

Zemřela matka a do hrobu dána,  
sirotky po ní zůstaly;  
i přicházely každičkého rána  
a matičku svou hledaly.

I zželelo se matce milých dítek;  
duše její se vrátila  
a vtělila se v drobnolistý kvítek,  
jímž mohyla svou pokryla. (...)

Mateří-douško vlasti naší milé,  
vy prosté naše pověsti!  
natrhal jsem tě na dávné mohyle –  
komu mám tebe přinést?

### Vodník

#### I

Na topole nad jezerem  
seděl Vodník podvečerem:  
„Sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’.

Šiju, šiju si botičky  
do sucha i do vodičky:  
sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’. (...)

#### II

Ráno, raničko panna vstala,  
prádlo si v uzel zavázala:  
„Půjdu, matičko, k jezeru,  
šátečky sobě vyperu.“

„Ach nechod’, nechod’ na jezero,  
zůstaň dnes doma, moje dcero!  
Já měla zlý té noci sen:  
nechod’, dceruško, k vodě ven. (...)

První šáteček namočila –  
tu se s ní lávka prolomila,  
a po mladičké dívčině  
zavířilo se v hlubině. (...)

#### III

Nevesely truchlivy  
jsou ty vodní kraje,  
kde si v trávě pod leknínem  
rybka s rybkou hraje. (...)

Vodník sedí mezi vraty,  
spravuje své sítě  
a ženuška jeho mladá  
chová malé dítě.

„Hajej, dadej, mé děťátko,  
můj bezděčný synu!  
Ty se na mne usmíváš,  
já žalostí hynu.

Ty radostně vypínáš  
ke mně ručky obě;  
a já bych se radš viděla  
tam na zemi v hrobě.

Tam na zemi za kostelem  
u černého kříže,  
aby má matička zlatá  
měla ke mně blíže. (...)

#### IV

Jaké, jaké by to bylo  
bez slunéčka podletí?  
Jaké bylo by shledání  
bez vroucího objetí?  
A když dcera v dlouhém čase  
matku svou obejmě zase,

aj, kdo může za zlé míti  
laskavému dítěti? (...)

Když klekání odzvonili,  
buch buch! venku na dvěře:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
nemám ještě večere.“ – (...)  
O půlnoci buch buch! zase  
na ty dvěře zpukřelé:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
pojď mi ustlat postele.“ – (...)

A potřetí buch buch! zase,  
když se šeril ranní svit:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
dítě pláče, dej mu pít!“  
„Ach matičko, muka, muka –  
pro děťátko srdce puká!  
Matko má, matičko zlatá,  
nech mne, nech mne zase jít!“ –

„Nikam nechod', dcero moje!  
zradu kuje vodní vrah;  
ač že péči máš o dítě,  
mně o tebe větší strach.  
Vari, vrahu, do jezera!  
nikam nesmí moje dcera;

a pláče-li tvé děťátko,  
přines je sem na náš práh.“ – (...)

### Svatební košile

(...) Maria, panno přemocná,  
ach budiž ty mi pomocna:  
vrať mi milého z ciziny,  
květ blaha mého jediný;  
milého z ciziny mi vrať -  
aneb život můj náhle zkrat' (...)

„Ach proboha, ach co pravíš?  
Kam bychom šli - tak pozdě již!  
Vítr burácí, pustá noc,  
počkej jen do dne - není moc.“  
„Ho, den je noc, a noc je den -  
ve dne mé oči tlačí sen!  
Dřív než se vzbudí kohouti,  
musím tě za svou pojmouti.  
Jen neprodlévej, skoč a pojď,  
dnes ještě budeš moje choť!“ (...)

A znova venku: buch, buch, buch!  
a panně mizí zrak i sluch!  
Vstávej, umrlče, hola hou,  
a podej mi sem tu živou! (...)

## II. Nebeletristický text:

A. Funkční styl, obsah, účel, vztah k prvnímu textu; B. Jazykové apod. zvláštnosti.

### Rudolf Havel (1911 – 1993): Kytice mýtů

(...) Jako z několika vyprávění vytvořil pohádku vysokých uměleckých kvalit, tak z lidových pověstí a písní dokázal vytvořit básně silného estetického i ideového účinku. Nejvhodnějším druhem pro takové básnické zpracování byla mu balada, zajisté proto, že je lidového původu a že nejlépe udržela mytický odkaz dávných předků... Navíc byla koncem 18. a na začátku 19. století oblíbena v literaturách cizích (v anglické, německé, polské) i u nás. Jako lyrickoepická forma vyhovovala mu i tím, že v ní mohl uplatnit jak bohaté znalosti mytologické, tak vlastní názor na život i subjektivní pocity, skrývané mnohdy za četnými symboly.

Balada umožňovala umělecky využít i toho, co v mytologii primitivních přírodních národů tvoří součást jejich představ o světě: látky vampyrické a numinózní. (...)

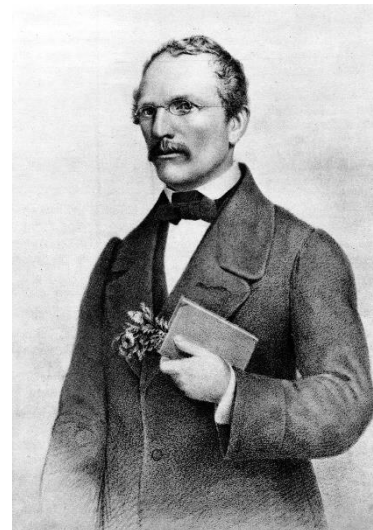
Ze starých mýtů pramení zdá se i úloha, kterou Erben přisuzuje ženě-matce, udržovatelce rodu, jemuž v mytických dobách stála v čele.

*Druhý text je populárně-naučný, tvoří součást doslovu k jednomu z mnoha vydání Kytice. V textu snadno najdeme některé výrazy svědčící o tom, že vznikl již před několika desítkami let, a že je tedy poněkud vzdálen nynější češtině. Ale jeho obsah je stále aktuální. V básni Kytice najdeme odkaz na vlastenecké souvislosti (což zejména tehdy – v bachovské éře – bylo aktuální. Ve Vodníkovi budeme řešit otázku viny a vystihneme výtečně postavenou gradaci. Ve Svatebních košilích najdeme střetnutí mezi pohanskou (atraktivně upířskou) a křesťanskou tematikou a vyzdvihneme příklady výjimečné hudebnosti verše.*

Karel Jaromír **Erben** (7. 11. 1811 Miletín /východní Čechy/ – 21. 11. 1870 Praha)

### Český folklorista a spisovatel.

Karel Jaromír Erben pocházel z **jazykově ryze českého**, polohou však **odlehlého kraje**, v němž se udržovaly **starobylé podoby pověstí** a jiných útvarů lidové slovesnosti. Erbenův otec byl venkovský švec, sadař a písmák (amatérský, kronikářsky zaměřený a zpravidla protestantsky orientovaný venkovský literát v předobrozeneckých časech). Erben vystudoval gymnasium (v Hradci Králové a v Praze) a práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě. V době pražských studií patřil do studentského kroužku kolem **Karla Hynka Máchy**.



V osobním životě si Erben s sebou nesl jako rodinnou zátěž slabou tělesnou konstituci a nepevné zdraví (sám se narodil jako jediné přeživší z dvojčat); povahou byl introvert. Za studentských let hrával se svými vrstevníky ochotnické divadlo, konkrétně v obci Žebrák na Berounsku (lokalita je známá malebnou hradní zříceninou). Zde se r. 1835 zamiloval do sedmnáctileté Barbory Mečířové: sňatek však z důvodů existenční nejistoty odkládali a vzali se až r. 1842, tedy 5 let poté, co Erben dostudoval. Karel a Barbora měli 3 dcery a synka, ten však ve věku pouhých 6 měsíců zemřel.

Erben krátce pracoval jako soudní úředník a pak řadu let působil jako zaměstnanec **Královské české společnosti nauk a Českého muzea**: podnikal mnoho studijních cest po venkovských **archivech**. Studium tamějších materiálů si pro svou vlastní literární práci osvojil esteticky náročný a poněkud archaizující styl objektivního vypravěčství.

Erben se zároveň zaměřil na **sbírání lidové slovesnosti**. V poezii **odmítl ohlasovou metodu**, kterou používal František Ladislav Čelakovský; namísto volných parafrází a folklorem jen inspirovaných umělých básní stavěl Erben metodu **přesného záznamu** zpívaného či vyprávěného textu. V duchu romantismu vycházel z toho, že z nynější populární – u pohádek vlastně již hlavně dětské – podoby lidové slovesnosti lze odborným bádáním **zrekonstruovat původní vrstvu starobylé mytologie**, pravdivě svědčící o vztahu starých Slovanů ke světu, přírodě, životu a smrti apod., a odtud že lze odhalit skutečný **charakter národa**.

Při práci s folklorním materiálem Erben postupoval s nejvyšší možnou **důkladností a pečlivostí**; jeho přístup budí respekt i dnes, kdy technické možnosti badatelů jsou neskonale širší. Zaznamenané texty Erben různými způsoby třídil, opatřoval poznámkovým aparátem, někdy uváděl i variantní podoby jednotlivých děl.

Dnešnímu čtenáři je Erben znám především **sebranými lidovými pohádkami** (uverejňoval je od r. 1844). Svým úsilím o co největší autenticitu k nim přistupoval odlišně než souběžně tvořící folkloristka **Božena Němcová**, která pohádky naopak silně beletrizovala – mj. pod vlivem dívčí, preromantické četby.

V **revoluci 1848 – 1849** patřil Erben k jejím **předním aktivistům**: byl členem Národního výboru, podílel se na přípravách Slovanského sjezdu, působil rovněž jako **novinář**. Posléze také cestoval po některých **slovanských zemích**, od Chorvatska až po Rusko.

Po porážce revoluce však Erben získal – poprvé v životě – velmi dobře placené zaměstnání: r. 1851 byl jmenován **archivářem města Prahy**. V tomto poklidném azylu, vzdálen veřejného ruchu i pozornosti tajné policie, dokončil své jediné vlastní (tedy nikoli folkloristicky přesné) dílo: **básnickou sbírku Kytice z pověstí národních** (vyšla 1853), která se stala a dodnes zůstává **nejpopulárnější českou sbírkou poezie**. V Kytici Erben usiloval o **zachycení mytologické vrstvy lidové slovesnosti**, dosáhl však mnohem víc. Sbíрка se skládá ze **13 balad**. První z nich (*Kytice*) je úvodem k cyklu: objasňuje spjatost pověstí a mýtů se zemí a jejím lidem. Poslední (*Věštkyně*)

shrnuje známé pověsti o věštbách, které v těžkých dobách předpovídaly české zemi šťastnou budoucnost; báseň se zřetelně vztahuje také k současným tísnivým poměrům za porevolučního bachovského absolutismu. Ostatních 11 balad má společné téma viny a trestu, přičemž provinění spočívají ve vědomém porušení nadosobního, věčného mravního řádu, často spojeného s předurčeným osudem; hlavními postavami jsou především ženy, v několika případech je ústřední téma ilustrováno prostřednictvím střetu pohanství a křesťanství. Kytice je výjimečná i po **jazykové stránce**: Erben měl značný hudební talent a ve své sbírce nechal plně zaznít hudebnosti svého básnického vyjádření.

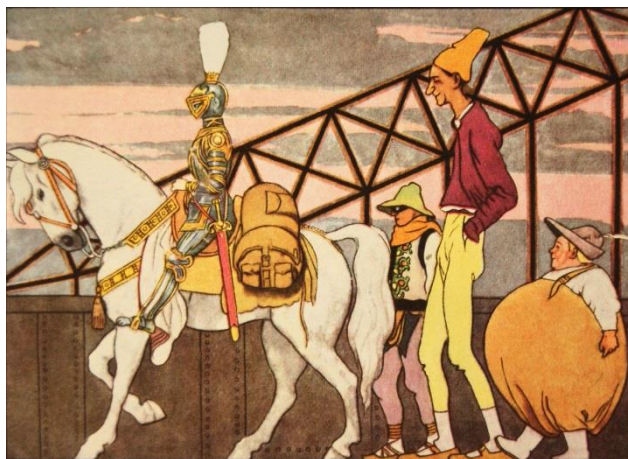
Kytice se stala velkou literární událostí, avšak Erben brzy poté prožil dramatické zvraty osobního života. Jeho manželka Barbora zemřela r. 1857 na rakovinu a Erben se r. 1859 oženil se čtyřřidvacetiletou Žofíí Mastnou; manželskému páru se narodili syn a dcera, ale obě děti záhy zemřely.

Erben, ač stížen zdravotními problémy, ještě stihl zapojit se do bohatého kulturního kvasu v atmosféře liberálnějších 60. let (vydal např. *Sebrané spisy Jana Husa*).

### *Některá díla:*

#### **Soubory pohádek Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních** (1865; mnohé z těchto pohádek byly otiskovány již předtím, reprezentativní – kanonický – knižní soubor Erbenových pohádek, z něhož čerpají i dnešní vydání, byl publikován až 1905 pod názvem *České pohádky*):

nejznámějšími Erbenovými pohádkami jsou **Dlouhý, Široký a Bystrozraký** (travesticky zpracováno – spolu s pohádkami *Zlatovláska a Tři zlaté vlasy děda Vševeda* – ve hře *Dlouhý, Široký a Krátkozraký* v Divadle Járy Cimrmana: 1974, autoři Zdeněk Svěrák a Ladislav Smoljak),



**Pták Ohnivák a liška Ryška, O třech přadlenách, Hrnečku, vař!, Otesánek** (česko-britsko-japonský film: 2000, horor pro dospělé, režie a scénář Jan Švankmajer, v hlavních rolích otce a matky Jan Hartl a Veronika Žilková), **Rozum a štěstí** (velmi volně se jedním z motivů této pohádky nechal inspirovat film *Nesmrtelná teta*: 1993, režie a scénář Zdeněk Zelenka, v hlavní roli Jiřina Bohdalová), **Zlatovláska, Tři zlaté vlasy děda Vševeda, Obuchu, hýbej se!** (film *Obušku, z pytle ven!*: 1955, režie Jaromír Pleskot, v hlavních rolích Ladislav Pešek, Josef Beyvl a František Smolík); ilustrátoři Erbenových pohádek: Hanuš Schwaiger, Artuš Scheiner, Cyril Bouda aj.;

**Sbírka lidových písní Písňe národní v Čechách** (3 svazky, 1841 – 1845), rozšířeno o dětský folklor a vydáno jako **Prostonárodní české písňe a říkadla** (1864; více než 2 200 písní);

**Básnická sbírka Kytice z pověstí národních** (zkráceně *Kytice*; poprvé vyšlo 1853 jako cyklus 12 balad, v 2. vydání 1861 byla doplněna balada *Lilie*, a konečný počet tedy dosáhl 13 balad; chronologicky první báseň sbírky, *Poklad*, byla vydána již 1838, nejintenzivněji Erben na sbírce pracoval 1851 – 1852; Zdeněk Fibich: melodramy *Štědrý den*, 1874, a *Vodník*, 1883; Antonín Dvořák: vokálně-instrumentální skladba *Svatební košile*, premiéra 1885; hudebně dramatické představení *Kytice* v pražském autorském divadle Semafor: premiéra 1972, modernizovaná verze některých balad, text K. J. Erben a Jiří Suchý, hudba Ferdinand Havlík, v původním obsazení hráli Jiří Suchý, Jitka Molavcová, Věra Křesadlová, Josef Dvořák, Jiří Helekal, Hana Zagorová aj.; film *Kytice*: 2000, zpracování 7 balad, režie a kamera František Antonín Brabec, hrají Karel Roden /umrlec/, Klára Issová /dívka/, Bolek Polívka /Polednice/, Zuzana Bydžovská /matka/, Aňa Geislerová /Dora a její sestra/, Nina Divíšková /macecha/, Dan Bárta /Vodník/, Linda Rybová /jeho

žena/, Jana Švandová /její matka/ aj.); ilustrátoři Kytice: Jan Zrzavý, Cyril Bouda, Vladimír Komárek, Adolf Born, Jindřich Pileček aj.;

**Edice starších literárních děl Komenského Labyrint světa (1862), Sebrané spisy Jana Husi (3 svazky, 1865 – 1868).**

*[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Karel\\_Jarom%C3%ADr\\_Erben.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Karel_Jarom%C3%ADr_Erben.jpg)*

*[http://is.muni.cz/th/74214/ff\\_m/Prezentace/scheiner/14.jpg](http://is.muni.cz/th/74214/ff_m/Prezentace/scheiner/14.jpg)*



## Karel Jaromír Erben (1811 – 1870): Kytice z pověstí národních

(13 balad; chronologicky první báseň *Poklad* publikována 1838, intenzivní práce na sbírce 1851 – 1852, vydáno 1853 jako sbírka 12 balad, 13. balada *Lilie* připojena ve 2. vydání 1861)

### Kytice

Zemřela matka a do hrobu dána,  
sirotky po ní zůstaly;  
i přicházely každičkého rána  
a matičku svou hledaly.

I zželelo se matce milých dítek;  
duše její se vrátila  
a vtělila se v drobnolistý kvítek,  
jímž mohyly svou pokryla.

Poznaly dítky matičku po dechu,  
poznaly ji a plesaly;  
a prostý kvítek, v něm majíc útěchu,  
mateří-douškou nazvaly. –

Mateří-douško vlasti naší milé,  
vy prosté naše pověsti!  
natrhal jsem tě na dávné mohyle –  
komu mám tebe přinéstí?

Ve skrovnou já tě kytici zavážu,  
ozdobně stužkou ovinu;  
do širých zemí cestu ti ukážu,  
kde příbuznou máš rodinu.

Snadže se najde dcera mateřina,  
jíž mile dech tvůj zavoní;  
snadže i najdeš některého syna,  
jenž k tobě srdce nakloní!



### Poznámka:

**mateřídouška obecná** – léčivá bylina s drobnými, nachově modrými atraktivně vonícími květy, v Čechách vcelku častá, roste především na méně úrodných půdách.

### Vodník

#### I

Na topole nad jezerem  
seděl Vodník podvečerem:  
„Sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’.

Šiju, šiju si botičky  
do sucha i do vodičky:  
sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’.

Dnes je čtvrtek, zejtra pátek –  
šiju, šiju si kabátek:  
sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’.

Zelené šaty, botky rudé,  
zejtra moje svatba bude:  
sviť, měsíčku, sviť,  
ať mi šije nit’.“



## II

Ráno, raničko panna vstala,  
prádlo si v uzel zavázala:  
„Půjdu, matičko, k jezeru,  
šátečky sobě vyperu.“

„Ach nechod', nechod' na jezero,  
zůstaň dnes doma, moje dcero!  
Já měla zlý té noci sen:  
nechod', dceruško, k vodě ven.

Perly jsem tobě vybírala,  
bíle jsem tebe oblíkala,  
v sukničku jako z vodních pěn:  
nechod', dceruško, k vodě ven.

Bílé šatičky smutek tají,  
v perlách se slzy ukrývají,  
a pátek nešťastný je den,  
nechod', dceruško, k vodě ven.“ –

Nemá dceruška, nemá stání,  
k jezeru vždy ji cos pohání,  
k jezeru vždy ji cos nutí,  
nic doma, nic jí po chuti. –

První šáteček namočila –  
tu se s ní lávka prolomila,  
a po mladičké dívčině  
zavířilo se v hlubině.

Vyvalily se vlny zdola,  
roztáhnuly se v širá kola;  
a na topole podle skal  
zelený mužik zatleskal.

## III

Nevesely truchlivy  
jsou ty vodní kraje,  
kde si v trávě pod leknínem  
rybka s rybkou hraje.

Tu slunéčko nezahřívá,  
větřík nezavěje:  
chladno, ticho – jako žel  
v srdci bez naděje.

Nevesely, truchlivy  
jsou ty kraje vodní;

v poloutmě a v polousvětle  
mine tu den po dni.

Dvůr Vodníkův prostranný,  
bohatství v něm dosti;  
však bezděky jen se v něm  
zastavují hosti.

A kdo jednou v křišťálovou  
bránu jeho vkročí,  
sotva ho kdy uhlédají  
jeho milých oči. –

Vodník sedí mezi vraty,  
spravuje své sítě  
a ženuška jeho mladá  
chová malé dítě.

„Hajej, dadej, mé děťátko,  
můj bezděčný synu!  
Ty se na mne usmíváš,  
já žalostí hynu.

Ty radostně vypínáš  
ke mně ručky obě;  
a já bych se radš viděla  
tam na zemi v hrobě.

Tam na zemi za kostelem  
u černého kříže,  
aby má matička zlatá  
měla ke mně blíže.

Hajej, dadej, synku můj,  
můj malý Vodníčku!  
Kterak nemám vzpomínati  
smutná na matičku?

Starala se ubohá,  
komu vdá mne, komu?  
však ani se nenadála,  
vybyla mne z domu!

Vdala jsem se, vdala již,  
ale byly chyby:  
starosvati – černí raci,  
a družičky – ryby!

A můj muž – bůh polituj!  
mokře chodí v suše  
a ve vodě pod hrnčičky

strádá lidské duše.

Hajej, dadej, můj synáčku  
s zelenými vlásky!  
Nevdala se tvá matička  
ve příbytek lásky.

Obluzena, polapena  
v ošemetné síti,  
nemá žádné zde radosti  
leč tebe, mé dítě!“ –



„Co to zpíváš, ženo má?  
Nechci toho zpěvu!  
Tvoje píseň proklatá  
popouzí mne k hněvu.

Nic nezpívej, ženo má,  
v těle žluč mi kyne:  
sic učiním rybou tebe  
jako mnohé jiné!“ –

„Nehněvej se, nehněvej,  
Vodníku, můj muži!  
Neměj za zlé rozdrčené,  
zahozené růži.

Mladosti mé jarý štěp  
přelomil jsi v půli;  
a nic jsi mi po tu dobu  
neučinil k vůli.

Stokrát jsem tě prosila,  
přimlouvala sladce,

bys mi na čas, na kratičký,  
dovolil k mé matce.

Stokrát jsem tě prosila  
v slzí toku mnohém,  
bych jí ještě naposledy  
mohla dáti sbohem!

Stokrát jsem tě prosila,  
na kolena klekla:  
ale kůra srdce tvého  
ničím neobměkla!

Nehněvej se, nehněvej,  
Vodníku, můj pane,  
anebo se rozhněvej,  
co díš, ať se stane.

A chceš-li mne rybou mítí,  
abych byla němá:  
učiň mne radš kamenem,  
jenž paměti nemá.

Učiň mne radš kamenem  
bez mysli a citu:  
by mi věčně žel nebylo  
slunečního svítu!“ –

„Rád bych, ženo, rád bych já  
věřil tvému slovu:  
ale rybka v širém moři –  
kdo ji lapí znovu?

Nezbraňoval bych ti já  
k matce tvou chůze:  
ale liché mysli ženské  
obávám se tuze!

Nuže – dovolím ti já,  
dovolím ti z důli:  
však poroučím, ať mi věrně  
splníš moji vůli.

Neobjímej matky své,  
ani duše jiné:  
sic pozemská tvoje láska  
s nezemskou se mine.

Neobjímej nikoho  
z rána do večera:  
před klekáním pak se zase



vrátíš do jezera.

Od klekání do klekání  
dávám lhůtu tobě:  
avšak mi tu na jistotu  
zůstavíš to robě.“



#### IV

Jaké, jaké by to bylo  
bez slunéčka podletí?  
Jaké bylo by shledání  
bez vroucího objetí?  
A když dcera v dlouhém čase  
matku svou obejme zase,  
aj, kdo může za zlé míti  
laskavému dítěti?

Celý den se v pláči těší  
s matkou žena z jezera:  
„Sbohem, má matičko zlatá!  
ach, bojím se večera!“ –  
„Neboj se, má duše drahá,  
nic se neboj toho vraha;  
nedopustím, by tě v moci  
měla vodní příšera!“ –

Přišel večer. – Muž zelený  
chodí venku po dvoře;  
dvěře klínem zastrčeny,  
matka s dcerou v komoře.  
„Neboj se, má drahá duše,  
nic ti neuškodí v suše,  
vrah jezerní nemá k tobě  
žádné moci nahoře.“ –

Když klekání odzvonili,  
buch buch! venku na dvěře:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
nemám ještě večere.“ –

„Vari od našeho prahu,  
vari pryč, ty lstivý vrahu,  
a co dřív jsi večeřival,  
večeř zase v jezeře!“ –

O půlnoci buch buch! zase  
na ty dvěře zpukřelé:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
pojď mi ustlat postele.“ –  
„Vari od našeho prahu,  
vari pryč, ty lstivý vrahu,  
a kdo tobě prve stlával,  
ať ti zase ustele!“ –

A potřetí buch buch! zase,  
když se šeril ranní svit:  
„Pojď již domů, ženo moje,  
dítě pláče, dej mu pít!“  
„Ach matičko, muka, muka –  
pro děťátko srdce puká!  
Matko má, matičko zlatá,  
nech mne, nech mne zase jít!“ –

„Nikam nechod', dcero moje!  
zradu kuje vodní vrah;  
ač že péči máš o dítě,  
mně o tebe větší strach.  
Vari, vrahu, do jezera!  
nikam nesmí moje dcera;  
a pláče-li tvé děťátko,  
přines je sem na náš práh.“ –

Na jezeře bouře hučí,  
v bouři dítě naříká;  
nářek ostře bodá v duši,  
potom náhle zaniká.  
„Ach matičko, běda, běda,  
tím pláčem mi krev usedá;  
matko má, matičko zlatá,  
strachuji se Vodníka!“ –

Něco padlo. – Pode dveřmi  
mok se jeví – krvavý;  
a když stará otevřela,  
kdo leknutí vypraví!  
Dvě věci tu v krvi leží –  
mráz po těle hrůzou běží:  
dětská hlava bez tělíčka  
a tělíčko bez hlavy.

Karel Jaromír Erben, *Kytice*, Praha 2014, s. 5 – 6, 99 – 110.

***Poznámky a vysvětlivky:***

**jarý** – mladě svěží; **klekání** – večerní zvonění (k modlitbě) na věži kostela, kaple nebo zvonice; **leč** – zde ve významu *ale jen*; **lichý** – zde ve významu *podvodný, zlý*; **ošemetný** – skrytě nebezpečný; **podletí** – období na přelomu jara a léta; **starosvat** – pořadatel svatby; **vari** –  *pryč, z cesty* (staročeský výraz, souvisí s *varovat*); **vrah** – zde ve staročeském významu *nepřítel* (tak ještě dnes v ruštině: *vrag*).

<http://www.priroda.cz/clanky/foto/materidouska1.jpg>

<http://www.czechreg.eu/user/images/lada.jpg>

[http://www.artbohemia.cz/16463-17272-thickbox\\_default/vodnik-kytice-.jpg](http://www.artbohemia.cz/16463-17272-thickbox_default/vodnik-kytice-.jpg)

<http://www.topzine.cz/wp-content/uploads/2010/07/vodn%C3%ADk.jpg>

## Poznámky k interpretaci:

Erbenova *Kytice* je nejpoblárnější českou básnickou sbírkou všech dob; můžeme tedy odhalovat zdroje její přitažlivosti jak pro tehdejší, tak pro dnešní – i budoucí – čtenáře.

*Kytice* je produktem českého romantismu, a přestože některé její básně vznikly už v době, kdy Máchův *Máj* byl ještě horkou novinkou, jako celek je romantickým výtvozem dosti pozdním. *Kytice* – společně s *Babičkou* Boženy Němcové (1855) – je dokladem toho, že i (nebo právě) v atmosféře politického útlaku česká kultura dokáže vytvářet vrcholná díla světové úrovně, posilující vědomí české národní identity (připomeňme, že jak v 19., tak ve 20. století jsou 50. léta dobou extrémní nesvobody, zatímco 60. léta znamenají výraznou liberalizaci).

V *Kytici* Erben usiloval o zachycení mytologické vrstvy lidové slovesnosti, dosáhl však mnohem víc. Sbírká se skládá ze 13 balad. První z nich (*Kytice*) je úvodem k cyklu: objasňuje spjatost pověstí a mýtů se zemí a jejím lidem. Poslední (*Věštkyň*) shrnuje známé pověsti o věštbách, které v těžkých dobách předpovídaly české zemi šťastnou budoucnost; báseň se zřetelně vztahuje také k současným tísnivým poměrům za porevolučního bachovského absolutismu. Ostatních 11 balad má společné téma viny a trestu, přičemž provinění spočívají ve vědomém porušení nadosobního, věčného mravního řádu, často spojeného s předurčeným osudem. V několika případech je ústřední téma ilustrováno prostřednictvím střetu pohanství a křesťanství.

*Kytice* je ovšem – tak jako kultura romantismu obecně – rovněž polemikou s širším, celoevropským procesem vytváření moderní průmyslové a podnikatelské společnosti, založené na vytržení člověka z tradičních vazeb rodiny a obce, na vzdálení se přírodě a jejím neměnným zákonitostem a na diktátu ekonomického profitu.

Tak hned v první básni *Poklad* matka pro pomíjivý příslib zázračného bohatství zapomene ve sluji se zlatem a stříbrem své dítě a ve *Zlatém kolovratu* macecha se zlou dcerou neunesou, že perspektiva „dobře se vdát“ jim unikla ve prospěch milé Dory, a sáhnou k brutálnímu zločinu.

„Platónský“ pohled na svět vynikne ve *Štědrém dnu* (budoucí osud je obsažen v tajemných věšteckých praktikách a lidský svět na tom nemůže nic změnit) i ve *Vodníkovi*: dcera odmítne matčinu pověřivost a vyraží z náruče domova do nevyzpytatelného světa – ukáže se ovšem, že předtucha staré matky byla zcela oprávněná, zatímco skepse mladé dcery k tajuplným znamením a krátkozraká víra jen ve smyslově konkrétní svět vede do záhuby. Člověk je s přírodou osudově spojen; přetnutí tohoto pouta se sice může nejdřív zdát jako cesta k osvobození, ale ve skutečnosti je to cesta ke zkáze: v *Holoubkovi* se ženě-vražednici, která otráвила svého manžela, připomíná její oběť v podobě holoubka, ve *Vrbě* je duše ženy ukryta ve stromě a v *Lilii* v květině.

Nápadný je fakt, že velká většina hlavních postav Erbenových balad jsou ženy: kromě příznačné romantické snahy využít ženskou emocionalitu a empatii pro vyjádření složitých duševních i myšlenkových pochodů tu můžeme – patrně právem – vidět i odraz debat v porevoluční české společnosti o tom, že absence žen jako silného a rovnoprávného živlu v českém veřejném životě byla jednou z příčin krachu revolučních nadějí na emancipaci českého národa.

Erbenův svět ovšem není ďábelsky zlý: nadosobní řád světa počítá s lidskou slabostí a všem dává šanci na spásu: tak pokání zoufalé matky v *Pokladu* vede o rok později k záchraně dítěte, podobně dívka ve *Svatebních košilích*, obklopená na hřbitově upíry a umrlci, dostane tři šance, jak si vzpomenout, že zhřešila rouháním a že jen upřímná lítostná modlitba ji nyní může zachránit, a matka s dcerou ve *Vodníkovi* mají ve finále příběhu tři příležitosti, jak zabránit nejhoršímu.

*Vodník* je dobrou možností, jak si ukázat typické rysy i silné stránky Erbenovy básnické tvorby. Báseň je rozdělena do 4 zpěvů. Začíná se pohádkově idylickým (ladovským) obrázkem typicky českého, dobromyslného vodníka. Dialog s měsíčkem – za použití dalších zdrobnělin a refrénu – evokuje atmosféru lidové písně či pohádky (přesně v téže době začíná Havlíček týmž způsobem v dalekém Brixenu psát své *Tyrolské elegie*). Ještě v okamžiku, kdy dívka mizí pod hladinou, neočekáváme víc, než zápletku se šťastným koncem – jak to tak v pohádkách bývá. Ovšem Erben už na tomto místě použitím zvukomalby (která je nepochybně určena dospělému publiku) ukazuje,

že půjde o příběh složitější a dramatičtější (*vyvalily se vlny zdola, / roztáhnuły se v širá kola; / a na topole podle skal / zelený mužik zatleskal*).

Celá báseň je založena na gradaci. Ukolébavka dcery, zpívaná jejímu nechtěnému synkovi, přechází v až patologické stesky nezralé ženy, pro niž vztah k matce je důležitější než vlastní dítě (*Hajej, dadej, mé děťátko, / můj bezděčný synu! / Ty se na mne usmíváš, / já žalostí hynu.*). Vodník se již jeví jako tvrdý, ale v zásadě stále spravedlivý vládce vodní říše; mimochodem: zvláštní, nepohádková povaha Vodníkova je zdůrazněna i tím, že jej Erben píše s velkým počátečním písmenem.

Vodník dovolí dceři navštívit – ovšemže bez dítěte – matku. Avšak když matka, sobecky zahleděná do svého vlastního osudu, začne zabraňovat své dceři v návratu, Vodník postupně odhaluje svou temnou podstatu, byť si stále zachovává charakter, s nímž lze cítit: nejprve se musí smířit s tím, že mu dcera odmítne večeri (ale komu se to dneska neděje...). V okamžiku, kdy mu žena odmítne ustlat postel, což je průhledná metafora konce vzájemného intimního života, jde už do tuhého (ale kolik párů i dnes na tomhle ztroskotalo a pořád to není otázka života a smrti). Až teprve potřetí (magické číslo) dcera nedokáže překonat násilnou zábranu matčinu a odmítne návrat k dítěti – a dítě opuštěné matkou, to už je extrémní situace, kterou ani dnešní reálné dítě nemůže přežít bez „smrti“ dosavadních jistot svého života. Vodník tu ukazuje svou nejtemnější tvář a sama příroda rozpoutáním divé bouře dosvědčuje, jak je s ní Vodník spjat a jak i živly stojí na jeho straně. Vodník se v tomto strašném vyvrcholení příběhu projevuje – a je líčen (ovšemže bezděčně a bez Erbenova autorského záměru) – jako blíženec opuštěného a ve svém (romantickém) zoufalém běsu děsivě krutého Frankensteinova netvora. Erben dokáže gradaci balady podtrhnout i formálními prostředky: sloky posledního zpěvu jsou dvojnásobné (jakoby těžší) než v předchozích částech básně.

Nejen ve Vodníkovi, ale v celé Kytici se projevuje, jak zásadní význam má slovo (někdy pevně dané, jindy neuváženě vyřčené). To je obecně typické pro romantismus: ideály (ideje) jsou víc než hmotný, každodenní život. Zpronevěření se danému slovu nelze odbýt tak jako dnes (kdy se mnozí odvolávají na informační šum, na to, že byli špatně pochopeni či citováni s vytržením ze souvislosti atd.); Erbenův člověk musí zlé slovo (či zlý čin) odčinit sestoupením až do hlubin světa – nejvypjatějším příkladem je *Záhořovo lože* (v němž děsivost pekelných muk připravených pro lesního lupiče je demonstrována tím, že vůbec nejsou slovy popsána – vytušíme je jen z děsu v tvářích těch, kteří vědí, oč jde – ani Platónovy ideje nelze v běžném životě vnímat jinak než prostřednictvím jejich odrazů).

Rozuzlení těchto dramát často souvisí s mytickým cyklickým pojetím času a jeho plynutí. V Pokladu nešťastná matka nalezne své dítě až zase za rok, kdy se skála znovu otevře. Ve Štědrém dnu se na konci básně děj vrací o rok později jakoby zpět na začátek: jedna z dívek se vdala a jiná zemřela, ale společenství ostatních pokračuje dál, jako by se nic nepříhodilo. Podobně v *Záhořově loži* se zbožný poutník na sklonku života vrací na místo, kde Záhoř v lese žil a škodil, a o spáse kajícího Záviše se dozvídá z přírodních znamení.

Spojení mimořádné hudebnosti Erbenových veršů s dramatickým dějem vyvstává obzvlášť ve Svatebních košilích (což jedinečně podtrhla semaforická adaptace): *A byla cesta výšinou, / skalami, lesní pustinou; / a v rokytí a úskalí / divoké feny štěkaly; / a kulich hlásal pověsti: / žetě nablízku neštěstí.*

Výjimečnou pozici ve sbírce má *Dceřina kletba*. Erben zde zvolil formu, která plně odpovídá i moderní beletrii: je tu jen dialog (matky a dcery), bez jakékoli autorské řeči. Na rozdíl od všech ostatních balad zde chybí jakékoli časoprostorové ukotvení v tradičním prostředí: příběh mladé ženy, která zabila své dítě, protože nechtěla žít jako svobodná a opuštěná matka, plně odpovídá dilematům, jež řešily mnohé ženy v té době (a bohužel řeší i dnes) a předznamenává podobná témata v ranějších básních realisty Jana Nerudy. Jen mrazivá pointa u Erbena – dcera obviňuje matku, že jí dávala příliš volnosti namísto tradicionalistického dohledu – je u Nerudy jiná: příčiny tragédie Neruda vidí ve společenských poměrech, nebo dokonce toto téma odlehčuje (synek se těší, jak tátovi jeho zradu jednou odplatí).

